

הרב אהרון מרציאנו

קטניות בפסח

ראשי פרקים:

א. איסור חמץ בפסח

ב. חמץ שחייבים עליו

ג. אורז

ד. קטניות

ה. גזירת קטניות וטעמיה

ו. איסור הנאה ואיסור השהיה

ז. שמן קטניות

ח. תערובת קטניות

ט. חליטה

י. קטניות בשעת הדחק

יא. הגדרת קטניות

יב. אל תטוש תורת אמך

יג. האכלת קטניות לקטן

א. איסור חמץ בפסח

חמץ בפסח אסור באכילה וגם בהנאה וגם בעצם קיומו, וכן כתב הרמב"ם (הלי חמץ ומצה פ"א ה"א) "כל האוכל כזית חמץ בפסח במזיד, חייב כרת שנאמר כי כל אוכל חמץ ונכרתה (שמות יב, טו) ואם אכל חמץ בשוגג חייב קרבן חטאת קבועה.

החמץ בפסח אסור בהנאה שנאמר "לא יאכל חמץ" (שמות יג, ג) ודרשו בגמ' (פסחים כא, ע"ב) לא יהא בו היתר אכילה.

המניח חמץ ברשותו בפסח אע"פ שלא אכלו עובר בשני לאוין :

א. "ולא יראה לך שאור בכל גבולך" (שמות יג, ז)

ב. "שאור לא ימצא בבתיכם" (שמות יב, יט)

ב. חמץ שחייבים עליו

מובא בגמרא (פסחים לה, ע"א) "אלו דברים שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח? חיטים, שעורים, כוסמין, שבולת שועל ושיפון...מנא הני מילי? אמר קרא לא תאכל עליו חמץ, שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני, דברים הבאים לידי חימוץ, אדם יוצא בהן ידי"ח בפסח, וכ"פ הרמב"ם (שם פ"ה ה"א) "אין אסור משום חמץ בפסח אלא חמשת מיני דגן בלבד" (כמובן בתנאי שבאו במגע עם מים והחמיצו).

חמשת מיני דגן אלו הם לשון במי פירות בלבד, בלא שום מים, לעולם אינם באים לידי חימוץ, ואפילו נתפח בבצק הרי זה מותר באכילה שאין מי פירות מחמיצין אלא מסריחים. וכ"פ השו"ע (או"ח סימן תסב).

והרמ"א (שם בסעיף ד') פסק "ובמדינות אלו אין נוהגין ללוש במי פירות...ואין לשנות אם לא בשעת הדחק" וכתב המשנה ברורה (בס"ק טו) טעם הדבר - דחוששין לכתחילה לסברת הני פוסקים דס"ל דמי פירות בלחודייהו גם כן מחמיצין, וגם חוששין שמא נתערב בהם מעט מים דלכו"ע מחמיץ.

ג. אורז בפסח

בפסחים (לה, ע"א) נחלקו ר' יוחנן בן נורי וחכמים בדין האורז, והכי איתא (שם) :
"אלו דברים שאדם יוצא בהן ידי"ח בפסח? בחטים, בשעורים, בכוסמין, ובשיפון ובשיבולת שועל...הני אין, אורז ודוחן לא, מנהני מילי?...אמר קרא "לא תאכל עליו חמץ, שבעת ימים תאכל עליו מצות, דברים הבאים לידי חימוץ אדם יוצא בהן ידי"ח במצה, יצאו אלו (אורז) שאין באין לידי חימוץ אלא לידי סירחון, מתניתין דלא כרבי יוחנן בן נורי דאמר אורז מין דגן הוא וחייבים על חימוצו כרת".

וסתם רבינו הקדוש במשנה כחכמים.

ובמשנה (בפסחים קיד.) שנינו :

"הביאו לפניו מצה וחרוסת ושני תבשילין...מאי שני תבשילין? אמר ר' הונא סילקא וארוזא (תרדין וארוז)..רבא הוה מיהדר אסילקא וארוזא הואיל ונפיק מפומיה דרב הונא, אמר ר' אשי ש"מ מדרב הונא לית דחייש להא דרבי יוחנן בן נורי...ר' יוסף אמר צריך שני מיני בשר אחד זכר לפסח ואחד זכר לחגיגה".
משמע מהגמרא שאין הלכה כרבי יוחנן בן נורי. וכ"פ הרי"ף, הרא"ש והרמב"ם. וכן כתב המאירי (בפסחים קיד:). וכן פסק השולחן ערוך (או"ח סימן תנג סעיף א).

ובספר "נהר פקוד" (דף עח ע"א) מעיד שמרבית מאנשי ירושלים נוהגים היתר בארוז על ידי בדיקה יפה. וכן כתב בספר נתיבי עם (סימן תנג).

אך בנימוקי יוסף (פסחים לה.) כתב בשם הריטב"א, יש שפירשו שהארוז ודוחן אינם באים לידי חימוץ גמור להתחייב עליהם כרת, אלא לידי חמץ נוקשה ויש עליהם איסור מדרבנן לבשלם. (יש מייחסים שיטה זו לשיטת הראב"ד בהשגות פ"ב מהלכות חמץ ומצה)

גם מרן החיד"א בברכי יוסף (סימן תנ"ג) כתב להחמיר בארוז אך מטעם אחר וז"ל "רבים וכן שלמים מיראי ה' נוהגים שלא לאכול ארוז בפסח, מפני שהיה מעשה שלאחר שביררו הארוז כמה פעמים שוב נמצאת אחר כך חטה בתבשיל". וכן כתב הפרי חדש (או"ח סימן תנג ס"ק א') וכן עיין בעקרי הד"ט (או"ח סימן י"ט אות כ') וכן פסק הרמ"א (בסימן תנ"ג סעיף א) מטעם אחר.

יש נפקא מינה נוספת בין שיטת חכמים לשיטת ריב"ז בארוז, במקרה שעשה מצה מארוז, לשיטת חכמים, אין אדם יוצא בה ידי חובתו בפסח, שנאמר: לא תאכל עליו חמץ, שבעת ימים תאכל עליו מצות, דברים הבאים לידי חימוץ, אדם יוצא בהן יד"ח מצה, יצא ארוז שאינו בא לידי חימוץ. אך לריב"ז שארוז מין דגן וחייבים על חימוצו, אז יוצאים בזה ידי חובת מצה, ואין הלכה כמותו.

ד. קטניות

בעצם הקטניות אין לפי ההלכה, שום חשש חימוץ, על כך לא נחלק אדם מעולם. רק בחמשת המינים יש חשש חימוץ והם חיטים, שעורים, כוסמין, שיבולת שועל ושיפון - הם שיוצאים בהם יד"ח מצה והם שאסורים משום חמץ (כך מובא להדיא בפסחים לה ע"א)
וכתב הרמב"ם (מהלכות חמץ ומצה פ"ה ה"א) "אבל הקטניות כגון: ארוז ודוחן וכיוצא בהן אין בהם משום חמץ, אלא אפילו לש קמח ארוז ברותחין וכסהו בבגדים עד שנתפח כמו בצק שהחמיץ הרי זה מותר באכילה, שאין זה חמוץ אלא סרחון" וכ"פ כל הראשונים.
ר' יוחנן בן נורי סובר שארוז מין דגן הוא, אבל נדחו דבריו מהלכה "ולית דחייש להא דרבי יוחנן" (פסחים לה ע"א).

נשאלת השאלה מה המקור למנהג שנהגו בקהילות אשכנז (וגם בקצת קהילות במרוקו) שלא לאכול קטניות בפסח? וכן מה הסיבות לחומרא זאת? וממתי התחילו בחומרה זו? המקור הראשון לאיסור

קטניות אנו מוצאים בסמ"ק (בסימן רכ"ג) וז"ל "ועל הקטניות... וכיוצא בהם, רבותינו נוהגים בהם איסור שלא לאוכלם בפסח כלל... וגדולים נוהגים בהם היתר, ומורי רבינו יחיאל היה נוהג לאכול בפסח פול הלבן שקורין פווי"ש וגם היה אומר כן בשם גדולים, ומביא ראיה דאפילו באורז דחשיב ליה ר' יוחנן בן נורי מין דגן לגבי חימוץ, קאמר תלמודא לית דחש לה להא דרבי יוחנן. מיהו קשה הדבר מאוד להתיר דבר שנוהגין בו העולם איסור מימי חכמים הקדמונים... ולכך נראה לקיים המנהג ולאסור כל קטנית בפסח ולא מחמת חימוץ.. אלא מטעם גזירה הוא דכיון דקטנית מעשה קדרה הוא, ודגן נמי מעשה קדרה הוא... אי הוי שרינן קטנית אולי אתי לאחלופי ולהתיר דייסא... וגם יש מקומות שרגילים לעשות מהם פת כמו מחמשת המינים ולכך אתי לאחלופי לאותן שאינם בני תורה". עכ"ל.

הסמ"ק אינו מחדש חידוש, אלא שהוא מציין עובדה שנוהגים איסור בקטניות וטעם הדבר הוא משום גזירה, שאם נתיר בקטניות (דגן) יבואו להתיר גם בחמשת מיני דגן.

מהר"ם חלאוה (פסחים לה:) - מביא בשם חכמי הצרפתים שלא אמרו בגמ' שאין באים לידי חימוץ אלא אורז ודוחן, אבל שאר מינים אסורים, וכלל נתנו לדבריהם כל שנתפח בבישולו אסור לבשלו בפסח, שקצת חמץ יש בו.

המרדכי (בפסחים פ"ב סימן תקפח) מוסיף וכותב "ורבינו ברוך ורבינו שמשון מאויירא לא היו אוכלים מיני קטניות בפסח, אבל הרב יחיאל מפרי"ז היה רגיל לאכול פול הלבן שקורין פיי"ש" עכ"ל.

הטור (או"ח סימן תנ"ג) מביא טעם נוסף לאיסור קטניות וז"ל "יש אוסרים לאכול אורז וכל מיני קטניות בתבשיל לפי שמיני חיטין מתערבין בהן, וחומרא יתירה היא זו ולא נהגו כן".

גם "רבינו ירוחם" (נ"ה ח"ג) כתב "אותם שנהגו שלא לאכול אורז ומיני קטניות מבושל בפסח מנהג שטות הוא, זולת אם הם עושים להחמיר על עצמם ולא ידעתי למה".

ומסיים הבית יוסף (או"ח תנג) "ולית דחש לדברים הללו זולת האשכנזים".

וכתב הדרכי משה (שם, ס"ק ב') ואנו בני האשכנזים נהגו להחמיר".

גם המהרי"ל (בסימן כ"ה) מביא את מנהג הקטניות ומשמרו בעבותות האהבה וז"ל "קטניות כל מיניהן אמר מהר"ש דגרינן שלא לבשולן בפסח אעפ"י שלא מחמיצין כי אם ה' מינים... ואל יאמר אדם כיון שאין איסור מדאורייתא אין לחוש, דכל דגורו רבנן, העובר עליו חייב מיתה ועובר על לא תסור מן הדבר אשר יורוד"

ויש שכתבו שאפילו ביו"ט האחרון של גלויות יש להחמיר (שו"ע הרב, שם, ג)

נמצאנו למדים שבקהילות אשכנז נתפשט המנהג לאסור קטניות בפסח וכך סתמו כל גדולי אשכנז האחרונים.

בני ספרד לא נהגו איסור בקטניות, אלא שיש מחכמי הספרדים שכתבו שירא שמים לא יאכל אורז, מאחר שנתפשט איסורו בכמה קהילות (ברכ"י תנג ס"ק א': בית דוד סימן רי"ו).

ה. טעם גזירת הקטניות

1. סמ"ק (מצוה רכ"ג) = טעם האיסור הוא, שמחמת דמיון הקטניות לדגן אתי לאיחלופי בחמשת מיני דגן.
2. פרי חדש (או"ח סימן תנג ס"ק א) = חשש שמא תתערב תבואה עם מינים אלו וכן מובא בחיד"א (בברכי יוסף סימן תנג"ג), וכן משמע בספר "נהר פקוד" (דף עח) שכתב "נוהגים היתר באורז ע"י בדיקה יפה".
3. רבינו מנוח (על הרמב"ם מהל' חמץ ומצה פ"ה ה"א) = מביא טעם נוסף בשם ספר המנהגות וז"ל "ונהגו כל העולם שלא לאכול זרעונים בפסח מפני שהן מחמיצין ועל כן נקראים חימצין" (חומוס). ורבינו מנוח דוחה טעם זה.
4. רבינו מנוח (שם) = מביא טעם נוסף - מפני שאין דרך לאכול קטניות במועד שהרי כתוב (דברים טז) ושמחת בחגידך, ואין שמחה באכילת תבשיל קטנית.
5. רבינו מנוח (שם) = משום שיש מיני חטים שבשנה שאינה כתיקונה משתנות ונראות כמיני זרעונים ועל כן אסרו כל מיני זרעונים (קטניות). (וכן עיין בביאור הלכה סימן תנג"ג) וזה הטעם יש לו שורש.
6. חק יעקב (אות ה') כל זה אינו אלא חומרא בעלמא וגדר וסייג משום פרישות.

בפרי חדש (סימן תנג אות א') הביאו סמך למנהג זה מהגמ' (בפסחים מ;) "רב פפי שרי ליה לבורדיקי (נחתומים) דבי ריש גלותא לממחה קדרה בחסיסי. אמר רבא, איכא דשרי כי האי מילתא בדוכתא דשכיחי עבדי" (שמזלזלין בדבר איסור) והתוס' (שם) פירשו בשם "הערוד" שחסיסי היינו קמח עדשים, שאין דרכו לבא לידי חימוץ כל כך. הרי לנו ראייה שרבה אסר קמח העשוי מעדשים משום חשש אחלופי.

הרא"ש (שם פ"ב סימן כ"ח) דוחה ראייה זו, ואדרבא מוכיח "שלא חישינן דילמא אתי לאחלופי" (עיין שם).

הפרי חדש מביא עוד ראייה מהגמ' (בביצה יד.) דאיתא שם "ת"ר אין עושין טיסני ואין כותשין במכתשת... והתניא אין כותשין במכתשת גדולה אבל כותשין במכתשת קטנה... לא קשיא הא לן (דלית לן עבדי דמזלזלי) והא להו (דאית להו עבדי דמזלזלי ועושין בגדולה ואומרים בקטנה עשינו, רש"י). הרי שמוכח להדיא שבמקום שמזלזלים יש לנו לאסור גם במכתשת קטנה דלמא אתי לאחלופי בגדולה.

ולכן האידנא שאין הדורות מתוקנים כמו הדורות הראשונים, יש לאסור כל מידי דדמי לדגן משום דמחלף להו בדגן.

ערוך השלחן (בסימן תנג ס"ה) - גם כן הביא סמך למנהג להחמיר מהירושלמי (פ"ב ה"ד) - שם מובא מחלוקת בין רבנן לריב"ז אם אורז מין דגן הוא ושואל הירושלמי ויבדקנה? כלומר נעשה עיסה מאורז ונבדוק אם מחמיץ או מסריח, ומתריך שעל עיקר בדיקתה גופא הם חולקים שרבנן סוברים שהמציאות היא שזה מסריח וריב"ז סובר שהמציאות היא שזה מחמיץ, והשתא ק"ו, דאם בגדולי התנאים נפלה מחלוקת בדבר שהחוש מעיד עליו (במציאות), בן בנו של ק"ו שסתם בני אדם... יוכלו לטעות בזה שיאמרו שגם זה (אורז) שבא לידי חימוץ התירו אותו חכמים וא"כ ה"ה במין תבואה זו או זו שידמו זה לזה.

ו. איסור הנאה ואיסור השהיה

בחמץ מצאנו איסור מיוחד, שאין כמותו בכל התורה כולה (ע"י תוס' פסחים ב, א ד"ה אור לגבי חיוב הביעור) - בל יראה ובל ימצא. כלומר שלא רק שאסורים באכילה אלא גם אסורים על עצם מציאותם והשהיתם בפסח.

נשאלת השאלה: מה הדין בקטניות?

לגבי קטניות כתב בתרומת הדשן (סי' קיג) שאין איסור להשהותם בפסח, וכל שנאסר הוא דוקא לאוכלם.

בבאר יצחק (סי' יא) ביאר שלא גזרו בקטניות, כיון שאין בהן איסור כרת (ומאותו טעם לא גזרו על תערובתם, כנזכר בפרק ז).

בנוגע לאיסור הנאה מבואר בתרומת הדשן (סי' קיג) ובשו"ת המהרי"ל (סי' כה) שמנהג איסור הקטניות הוא רק לגבי האכילה, אך מותר להנות מהן, כגון להדליק בשמן הנעשה מקטניות. כל הדיון לגבי הדלקה כזו הוא רק באשר לסמיכותו לשלחן האוכל, ובאשר לחשש שמא תיפול ממנו טיפה לאוכל (ראה להלן בפרק ד'). אמנם כתב בתה"ד, שכמדומה שהעולם נהגו איסור גם בהנאה, ובמנהגי המהרי"ל כתב, שכן נהגו חסידים הראשונים - אולם תה"ד עצמו פסק להקל, וכן פסק הרמ"א: "וכן מותר להדליק בשמנים הנעשים מהם (היינו הנאה), וכן מותר להשהות מיני קטניות בבית".

ז. שמן קטניות

עד כה עסקנו בגזירה על בישול הקטניות עצמן. האם גם המשקה היוצא מקטניות הוא בכלל הגזרה? הנפקא מינה העיקרית היא לגבי השימוש בשמן קטניות בפסח.

מדברי תרומת הדשן, שהתיר להדליק שמן של קטניות מפני שלא נהגו איסור אלא באכילה ולא בהנאה, מבואר, דשמן קטניות עכ"פ אסור באכילה. ואם כן, הרי שלמדנו מדבריו, שגם המשקה היוצא מקטניות הוי בכלל הגזרה. וכן מוכח מדברי המהרי"ל. שאסר לתלות מנורת שמן מעל גבי השולחן, מחשש שמא יטף לאוכלים. וכן מוכח מדברי הרמ"א, שכתב: "וכן מותר להדליק בשמנים הנעשים מהם ואינם אוסרים אם נפלו לתבשיל" - משמע בפשטות שבאכילה מיהא, השמן אסור.

משמע בפשטות שבאכילה מיהא, השמן אסור.

אך המרחשת (או"ת סימן ג') מתיר שמן קטניות ע"י 2 תנאים: I חליטה II ברירת הגרעינים הזרים, באופן זה אין שני הטעמים של איסור קטניות, אם משום חילוף, הרי מצד הדין אף ב-ה' המינים מותר בחליטה, ואם משום תערובת מה' המינים, הרי בררום ועשו שמן קודם הפסח שאז בטל בששים. ועוד מוסיף הוא, מכיון שכל האיסור הוא בתורת מנהג שנתקבל, שדינו כנדר, ובנדר עצמו הדין שמשקה היוצא מפירות מותר.

(חליטה = יבואר בהמשך)

בשו"ת "באר יצחק" (או"ח סימן יא) - נשאל על י"ש הנעשה מקטניות והתיר כשבוררים אותם קודם הפסח, דלטעם של תערובת חמץ הרי נתבטל קודם הפסח, ולח בלח אינו חוזר וניעור, ולטעם של "אחלופי" המציא יסוד חדש, שאם עושים מעשה המוכיח שיודעים מהפסול אין לגזור, ולכן היות ובוררים את הקטניות וטוחנים אותם קודם הפסח, הרי שיש כאן מעשה המוכיח שיודעים מהפסול, ולא גזרינן. מביא לכך ראייה מהגמ' (בסוכה טו.):

"תקרה שאין עליה מעזיבה (טיח)...ב"ש אומרים מפפק (סותר את כל הנסכים) ונוטל אחת מבינתיים (ונותן במקומו סכך כשר)...אלא ב"ש מאי טעמייהו?...לעולם משום גזרת תקרה והכי קאמר אעפ"י שמפפק, אי נוטל אחת מבינתיים אין, אי לא לא"

ופירש רש"י: "לא מהני פקפוק אלא נטילה אחת מבינתיים דאיכא מעשה מעליא" משמע שאם יש מעשה המוכיח לא גזרינן.

וחזיתיה לשו"ת עמק הלכה (סימן קלד) שגם הוא התיר הי"ש העשוי מ"גריקע" וסיים "ישתה עם עני...ויתענגו בקב"ה וישמחו בו".

ח. תערובת קטניות

חמץ אוסר את תערובתו אף במשהו וכך נפסק בשו"ע (או"ח סימן תמוז ס"א) וז"ל "חמץ בפסח אוסר תערובתו בין במינו בין שלא במינו במשהו אפילו בהנאה".
נשאלת השאלה: האם יש לנהוג כך גם לגבי קטניות, או שמא יש לקטניות דין כשאר איסורים הבטלים בששים או ברוב.

א. בתרומת הדשן (ח"א סימן קי"ג) כתב, שנראה דאם נמצא גרגיר של מיני קטניות בקדרה או בתבשיל לא מחמירין כלל לאוסרו, דאפילו באכילה מותר, דגזרה דאיסור משהו ליתא אלא בתבואה דחמשת המינים מוכח להדיא שאין לקטניות דין חמץ.
ב. אך המהרי"ל (הובא בד"מ ס"ק ב' בסימן תנג) כתב - שהמדליקים בשמן קטניות צריכים להזהר שלא לתלות במקום שיכול לנטף על השולחן. משמע מדבריו שלקטניות יש דין של חמץ ואוסרים תערובתם.

חדרכי משה (שם) השיג על המהרי"ל וכתב שאין המנהג כן, אלא תולין אותו על השולחן כבשאר ימות השנה...דאף אם נוטף אין לאסרו, חדא דמיני קטניות אינם חמץ כלל ואינם אוסרים אלא משום מנהג ובכה"ג ליכא למיחש.

משמע מדבריו - שאין לקטניות דין חמץ ואינם אוסרים במשהו, ולהלכה פסק הרמ"א (בסימן תנ"ג ס"א): אין אוסרים בדיעבד אם נפלו לתוך תבשיל וכן מותר להדליק בשמנים הנעשים מהם" (וכ"פ המשנה ברורה בס"ק ח.) אך לא ברור מדבריו - האם צריך ביטול בששים כשאר איסורים, או שמא אינם אוסרים כלל תערובתם ולא צריך ביטול ברוב.

בחק יעקב (ס"ק ו') דייק מלשון הרמ"א "ואם נפלו לתבשיל" דאפילו ליכא ששים מותר, ואפילו באכילה. אך מתרומת הדשן (מובא שם) משמע דדוקא בתערובת משהו אין לאסור אבל פחות מששים יש לאסור באכילה.

ומסיים "החק יעקב" - שהעיקר להלכה כרוב הפוסקים שלא צריך ביטול בששים, דבלאו הכי חומרא והרחקה בעלמא הוא, ומ"מ ביטול ברוב בעינן, דאם לא כן לא מקרי תערובת כלל, דהוי כאוכל תבשיל קטניות בעין. וכ"פ החיי אדם (קכז, א) ומשנה ברורה (ס"ק ט').

בספר באר יצחק - כתב שלא יתכן שגזירת קטניות תהיה חמורה מאיסור דמאי, שעליו אמרו בגמרא (חולין ד.) - שלא גזרו בו על התערובת.

ובפרי חדש (סימן תנג אות א') כתב, דלא עדיף מחלת חוץ לארץ שמבטלה ברוב ואכלה. ויש שדייקו מדבריו שאפילו לכתחילה מותר לבטל קטניות ברוב, ואפילו בפסח עצמו. ברם מדברי הרמ"א שכתב "בדיעבד אם נפלו לתוך התבשיל" משמע שהקלו רק בדיעבד, אך לכתחילה אין מבטלין איסור קטניות בידים.

בספר מנחת כהן (ח"א פ"ט) הביא טעם מחודש להתיר תערובת נבלה סרוחה, שהיתרה בתערובת הוא משום שלא להפסיד את חלק ההיתר, שבה נתערבב. לכאורה, אפשר היה לומר אותו טעם בתערובת קטניות, שהיתר תערובת קטניות הוא כדי שלא להפסיד את חלק ההיתר שבו נתערבו הקטניות.

ט. חליטה

חליטה = צמיתת אוכלים ע"י רותחים, המונעת איסורים שחלים בבישול כדרכו. חליטה היא נתינת דבר לתוך מים בעת רתיחתם או נתינת הרותחים עליו הגורמים לכך שלא יוכל החלוט להחמיץ.

הברייתא (פסחים ל"ט, ע"ב) מונה דברים שאינם מחמיצים: "ת"ר אלו דברים שאין באין לידי חימוץ, האפוי והמבושל וחלוט שחלטו ברותחין". מעיקרא דדינא אם חלט את הקמח הרי זה מותר בפסח, מפני שהוא מתבשל מיד קודם שמחמיץ.

אך הורו הגאונים (מובא ברא"ש פסחים פ"ב סימן כ') שאין לעשות מעשה לסמוך על חליטה בפסח, שמכמה וכמה דורות כל חכמינו הקדמונים כתבו שאין בזמן הזה מי שיודע לחלוט, ואין לסמוך על חליטה.

נשאלת השאלה: האם ניתן לסמוך על חליטה בקטניות, שהרי איסור קטניות אינו אסור מעיקרא דדינא.

הסמ"ק (מצוה רכג) - כתב בסוף דבריו "ואפילו ליתנם במים רותחים (חליטה) מתחילה יש לאסור, דלמא אתי לאחלופי במים קרים". מוכח להדיא שאין לסמוך על חליטה בקטניות.

בשו"ת "אורח משפט" (סימן קיב) - מחמיר בחליטה בקטניות מתרי טעמי:

א. כיון שנאסרה החליטה בכל דבר שמחמיץ. החמירו גם בקטניות.

ב. כיון שדרך הבישול הוא במים צוננים, יש לגזור שמא יעשו כן גם בפסח, ויתבטל על ידי זה כל הסייג כולו.

אך יש שכתבו להקל בחליטה בקטניות וכן נמצא להדיא באור זרוע (ח"ב סימן רנו) וז"ל "וכן קטניות, מנהג להחמיר שלא לאוכלם כ"א כשנתבשלו במים רותחים, ושמעתי שמורי ר' יהודה בעצמו היה אוכלם... ואחריו נהגו רבים להקל" (גם הסמ"ק הביא שיטה זו בתחילת דבריו). וכן כתב החתם סופר (או"ח סימן קכב) "ואם כן מיהת קליש ליה איסורא, וכי האי גוונא רגיל אנוכי ללמד לאחינו בני ישראל אנשי הצבא, בכדי שיהיו משומרים מלאכול חמץ דאורייתא". לאחר שנמצא מיהו בעל הסברה המקילה - הלא הוא בעל האו"ח - שוב ניתן חיזוק לסברה זו, וכך כתב בשו"ת אורח משפט (שם) אעפ"י שהמרדכי מחמיר, מ"מ דעת האו"ח להקל, וידוע שלא היה הספר או"ח מפורסם בין האחרונים, מפני שהיה כתבי יד גנוז, ובודאי, אם היו דבריו ידועים, היו מצרפים אותו להקל, לכל הפחות במקום שיש עוד סניפים... בפרט באיסור קלוש זה, שראוי ללכת בו אחר המקל.

בעל המרחשת (סימן ג) מביא מספר טעמים להקל בחליטה:

א. רובא דרובא ודאי חולטו יפה (ולכן לא חישינן שמא לא נחלט יפה)

ב. גם אם יש מקום שלא נחלט יפה, הרי זה מיעוט, ובטל ברוב שהרי כתב הרמ"א (בסימן תנג) שאין לאסור תבשיל שנפל לתוכו קטנית, ול"חק יעקב" בטל ברוב.

ג. דווקא בדגן חששו לחליטה דהוי ספיקא דאורייתא, אבל קטניות שאיסורם רק מחמת מנהג לא חששו לחליטה.

ד. ועוד סברה להיתר הביא בעל המרחשת, והוא לפי הטעם שקטניות אסורות משום החשש דאתי לאיחלופי בדגן, אם כן כותב המרחשת כיון דלא התרת לו אלא ע"י חליטה וזהירות שלא יבוא לידי חימוץ, לא שייך כלל אחלופי, משום דהוי כמו דאמרינן (בפסחים יא) - "מתוך שלא התרתה לו אלא ע"י קיטוף, זכור הוא" וה"ה כאן - כיון שלא התרתה לו אלא ע"י חליטה וזהירות, זכור הוא, ולא אתי לאחלופי בדגן.

לסיכומו של דבר: לשיטת הסמ"ק יש לאסור חליטה בקטניות, אך לשיטת האור זרוע, החתם סופר, והמרחשת יש להקל בחליטה בקטניות מהטעמים שהוזכרו לעיל.

י. קטניות בשעת הדחק

עד כה עסקנו באכילת קטניות בפסח בשנים כתיקונם שיש מצות כשרות בשפע והמחיר סביר. אך מה יהיה בשנת בצורת, האם יהיה מותר לאכול קטניות וכן לאפות מצות מקטניות (בלילה הראשון פשוט שאינו יוצא יד"ח אכילת מצה בקטניות).

"בחיי אדם" כתב בפשיטות: 'בשעת הדחק שאין לאדם מה לאכול אלא בדוחק גדול מותר לבשל קטניות ושאר דברים'.

בנשמת אדם" (סימן כ"ז) - מביא שבשנת תקל"א היה רעב גדול באשכנז והושיבו בית דין והתירו בולבעס וגם התירו קטניות.

הר"ץ חיות ב"מנחת קנאות" - גם כן כותב שבשעת חירום ורעבון יש רבנים שרצו להתיר קטניות, ואולם הרבה גאוני עולם עמדו לבטל דבריהם, משמע מדבריו שאף בשעת הדחק אין להקל באכילת קטניות.

בשו"ת "תשובה מאהבה" (סימן רנט) - גם כן מתייחס לנושא זה, וכותב שאין כח ביד שום בי"ד שבעולם לבטל האיסור שנתפשט בכל ערי אשכנז, ומסיים "אף אם יתכנסון בי"ד של שמואל הרמתי ואליהו ובית דינו...אין בידם להתיר אורז ומיני קטניות בפסח".
מן המחמירים אפילו בשעת הדחק ולצורך שעה "הצמח צדק", "המאמר מרדכי".

מהרי"מ פאדווה (סימן מ"ח) נשאל על אכילת שעועית בפסח בשעת הדחק, והוא מסיק להיתר בשעת הדחק גם לעשירים, משום שסובר שכל תקנה שתיקנו חכמים, יש כח ביד חכמי הדור לשנותה כפי הצורך.

בשו"ת דברי מלכיאל (ח"א סימן כח) מובא "באשר בשנה זו תר"מ היוקר יאמיר וגם קשה להשיג תפוחי אדמה ולזה התירו בכמה מקומות לאכול קטניות בפסח וגם בקשוני להתיר להם" והוא מתיר להם בשעת הדחק על יסוד אחר: "נדרי אונסים מותרים", ואם כן קבלת מנהג, שהוא מתורת נדר, לא חמור מנדר עצמו, ולפי טעם זה ההיתר הוא רק לעניים שסובלים דוחק ולא לעשירים (הוא חולק על היסוד של המהרי"מ פאדווה).

יא. הגדרת קטניות

עד עתה ביררנו את השתלשלות בעית הקטניות בספרות ההלכה, החל מהתלמוד דרך הראשונים ועד גדולי זמננו, עמדנו על הסיבות השונות שגרמו במרוצת הדורות לכך שקהילות רבות נהגו להחמיר בקטניות.

אך עתה ברצוני לברר מה הם המינים שנכללו בגזירת הקטניות? האם יש כאן הגדרה בוטאנית? או שמא נאמר שהגזירה היא רק על אותם מינים שהיו בזמן שנגזרה הגזירה, ושלגביהם שייכים החששות שהזכירו הפוסקים, דהיינו מינים שעושים מהם פת או מעשה קדירה והוי מידי דמדגן (שנאספים בכרי כדגן), ושמצוי בהם תערובת חיטה, ומכאן נדייק ששאר מינים אף אם נקראים קטניות, מותרים.

מורב הפוסקים נראה שרק הקטניות ששייך בהם הגזירה הנ"ל, אסור לאוכלם בפסח כמוכח לקמן:
א. סמ"ק (שם) כתב "כגון כרוב וכרישין וכיוצא בהם, שהללו לא דמי כלל לדגן, ולא אתי לאחלופי" משמע מדבריו שאין הגזירה חלה על כל הירקות והקטניות באופן גורף, ורק אותן קטניות ששייך בהם טעמים אלה הן שיכולות להיכלל בגזירה.

ב. מור וקציעה (סימן תנ"ג), מתיר מיני תבלין הקרויים שבת, קצח וכוסבר, וטעמו, "אע"ג דדמו קצת לדגן, מ"מ משונים הם בתואר וידועים לכל וניכרים בשמם וטעמם וצורתם" - משמע שאין לקטניות הגדרה בוטאנית.

ג. ספר המנהגים התיר "קומון הנקרא קמיל..אפילו למאן דאסר בכל מיני קטניות מטעם גזרה...דאתי לאחלופי...וגם מין דגן הוא...מ"מ מותר, דיש בו ריח ולא אתי לאחלופי" מוכח להדיא שאעפ"י שזה מין דגן הקומון, מבחנה בוטאנית, בכ"ז אינו אסור בפסח משום שדבר זה לא נכלל בגזירת הקטניות מהטעם שהתבאר.

ד. כן יש לדייק גם מלשון הגר"ז בשו"ע שלו (ס"ד):

"ולא נהגו איסור אלא במיני קטניות שהתבשיל הנעשה מהם מתחלף - בתבשיל הנעשה ממיני דגן שהם דומים זה לזה, ששניהם נקראים מעשה קדירה".

מטעם זה היו שהתירו את הבוטנים, אעפ"י שמבחינה בוטאנית הם ממשפחת הקטניות, אך מ"מ אינו מידי דמדגן, וגם לא עושים מהם מעשה קדירה (הרב פרנק במקראי קודש עמוד כד).

מה יהיה הדין במין ששייך בו את טעמי איסור קטניות, אך אותו מין לא היה מצוי ולא היה מוכר כשנגזרה הגזירה? האם נלך בתר טעמא דקטניות ונחמיר גם במין זה, או שמא נאמר דאין כח בדינו להחמיר, ואין לך לאסור אלא מה שהחמירו חכמינו ז"ל.

על כך יש תשובה מעניינת של הרב משה פינשטיין (באגרות משה או"ח ח"ג סימן ס"ג) - שם מתייחס הרב האם מותר לאכול בוטנים בפסח במיוחד לאור העובדה שעושים מהם קמח באיזה מקום ואתי לאחלופי ז"ל:

"אין זה ענין כלל, שכל הדברים העושים מהם קמח נאסרו ממנהג זה. דאין לך דבר העושים ממנו קמח כתפוחי אדמה...ומעולם לא חשו לאסור זה. וכן הטעם שמיני חיטים מתערבין בהם...אינו כלל, דהא...עניס וקימעל...דקשה לבדקם ומ"מ לא אסרום כמפורש ברמ"א...אין לנו בדבר, אלא מה שמפורש שנהגו לאסור, וכן מה שידוע ומפורסם...כיון שלא תיקנו בקבוץ חכמים לאכול דברים שיש חשש שיתערב בהן מיני דגן ודברים שעושים מהם קמח, אלא שהנהיגו שלא לאכול איזה מינים, לא נאסרו אלא המינים שהנהיגו, ולא שאר מינים שלא הנהיגו מפני שלא היו מצויים אז, שלכן תפוחי אדמה, שלא היו מצויין אז, כידוע, ולא הנהיגו ממילא לאוסרם, אינם בכלל האיסור...אף שיש אותו הטעם ממש...וכשנתרבו תפוחי אדמה לא רצו חכמי הדור להנהיג לאוסרן. אולי מפני הצורך,

ואולי מפני שהטעמים קלושים...לא רצו להוסיף לאסור עוד המינים שניתוספו אח"כ. רק
אי אפשר להתיר מה שכבר נהגו לאיסור".
משמע להדיא שאיסור קטניות נאמר רק על מינים שהיו מצויים בזמנם ואין לך להוסיף מינים
נוספים ולהרחיב את איסור קטניות לעוד מינים.

טבלת סיכום

מיני הקטניות לסוגיהם שהוזכרו בפוסקים ודעת הפוסקים בהם.

הערות	מקור	הדין	סוג הקטנית / ירק
	ט"ז	אסור	אפונה
משום שיש להם שרביטים	אגרות משה	מותר	בוטנים
המנהג לאסור	פמ"ג	מותר	גרעיני קפה
	שם	אסור	
	סמ"ק	אסור	דוחן
	תרומת הדשן	אסור	זרע קנבוס
וכן פסק באגרות משה	שו"ת בית שערים מרחשת	מותר	חמניות
	אסור	אסור	
	רמ"א	אסור	חרדל
	מור וקציעה	מותר	כוסבר
	שו"ת המהר"ם	אסור	כוסמת (טטרקי)
	חק יעקב	אסור	כמון
	ספר המנהגים	מותר	
אך מסיים שמנהגינו לאסור הכל	סמ"ק	מותר	כרוב
	סמ"ק	מותר	כרישין
	סמ"ק	אסור	עדשים
וכן בשו"ת רב פעלים	סמ"ק	אסור	פוי"ש (חומוס)
	סמ"ק	אסור	פולי (פולים)
	חיי אדם	מותר	צנון
	חק יעקב	אסור	קימל
	ספר המנהגים	מותר	
	מאורי אור	מותר	קמח פטריות
	סמ"ק	אסור	ריי"ש (אורז)
	סמ"ק	מותר	שבת
	חיי אדם	מותר	שום
	סמ"ק	אסור	שומשומין
משום שיש להם שרביטים	ט"ז	אסור	שעועית
	חתם סופר	אסור	תירס
וכן המנהג	אגרות משה	מותר	תפוחי אדמה

יב. אל תטוש תורת אמך

בדורות שלנו פשט המנהג שלא לאכול קטניות בפסח בקהילות האשכנזים, וכתב המהרי"ל שדינו ככל גזרה דרבנן שהעובר עליה עובר בלא תסור, וכן כתבו הפוסקים שבני אשכנז נהגו להחמיר ואין לשנות, והמיקל הוא בכלל פורץ גדר. (שעי"ת סימן תנג ס"ק א')

אך בני ספרד ברוב המקומות נהגו היתר בקטניות כפי שביארתי במאמר זה, אלא שיש מחכמי ספרד שכתבו שירא שמים לא יאכל אורז, מאחר שנתפשט איסורו בכמה קהילות. ויש קצת קהילות שנהגו להחמיר בכמה קטניות (כך סיפר לי מורי אבי שבקהילת "דבדו" שבמרוקו נהגו להחמיר בשעועית, חומס, אורז)

ולפי שראיתי שבדורות האחרונים יש כאלה שפורצים את מנהגי אבותם, וחדשים מקרוב באו, לא שערום אבותיכם, הרוצים לבא ולפרוץ גדר בענין הקטניות, לכן מצאתי לנכון להביא דברים מדברי רבותינו הראשונים והאחרונים לחזק את מנהגינו, כל אחד לפי מנהג אבותיו, והמשנה ידו על התחתונה.

כתב החתם סופר (יו"ד סימן קז) - שלשנות מנהג אבותינו, איסור תורה הוא אצלנו. ואיתא בגמרא (סנהדרין עד.) שדבר שבפרהסיא אפילו מצוה קלה יהרג ואל יעבור, אפילו "לשוני ערקתא דמסאנא" (שינוי קשר שרוך הנעל).

וכתב בספר טעמי המנהגים (עמוד תקנ"ג) שצריך לזהר שלא לשנות שום מנהג ישראל ואף אם הדבר תימה, ועל זה נאמר "אל תטוש תורת אמך", וכן נאמר "צאי לך בעקבות הצאן". וכבר אמרו: "מנהג עוקר הלכה ומנהג ישראל תורה הוא". (עיין הוריות יב) ועל הפסוק "צאי לך בעקבות הצאן" פירש רש"י:

"בזמן שחדל הרועה מלהנהיג אותך, אז צאי לך בעקבות הצאן, הסתכלי בפסיעות דרך שהלכו הצאן והתבונני בדרכי אבותיך הראשונים שקבלו תורתו ושמרו משמרתו ומצוותיו ולכי בדרכיהם".

ועוד כתב החתם סופר (או"ח סימן נא) - כל המפקפק על המנהגים צריך בדיקה אחריו.

ובמהרי"ל הלכות יו"כ מביא שאין לשנות ממנהגים אפילו בענין המנגינות בתפילה, ומביא מעשה נורא באדם אחד שבא למקום מסוים ושינה מנוסח התפילה הנהוג באותו מקום, ולימים מתה בתו של אותו חזן באותו תאריך שבו התפלל אביה באותו מקום, והצדיק עליו (אותו חזן) את הדין שלקתה בתו על מה ששינה מנהג המקום.

בספר מעין גנים (דף י"ג) כתב, כי זה ידוע שהיצר הרע אינו מפתה לאדם בתחלת פתיותו במלתא דאיכא בה עון גדול, כי בודאי אפילו הפחותים שבישראל ימנעו לשמוע קול פתיותו, כי "כפלח הרמון רקתך", אבל מה עושה השטן? בתחבולותיו כובש את האדם, בתחילה בא לפתותו בדברים המתוקים כדבש ונופת צופים, ומייפה טענותיו באומרו על ליבו של השומע לו שזה הדבר אין בו איסור מן התורה

כלל, רק שהוא כעין סייג ונדר בעלמא לטפשים, ולחכם כמותך לא נמסר כלל, וכך מפתה אותו עד שבסוף אומר לו חלל את השבת.

יג. המותר להאכיל קטניות לקטן (שלא הגיע לגיל 13)

כפי שבארתי במאמר זה מנהג האשכנזים להחמיר בקטניות, אך מנהג הספרדים להקל בקטניות, וכן מעיד ר' אהרון בן שמעון (בספרו שער המפקד, נהר פקוד דף עה) - שמרבית העם פה ירושלים ת"י, מבני ארם צובה ודמשק וסוריה ומצרים נוהגים היתר באכילת האורז בפסח ולא בדילי אינשי מיניה ואין פוצה פה ומצפצף. וכן מובא בספר נתיבי עם (סימן תנג).

נשאלת השאלה האם מותר לאחינו האשכנזים שנהגו איסור באכילת אורז וקטניות בפסח, להאכיל מהם את הילדים שלא הגיעו למצוות?

איתא בגמ' (יבמות קיד) "אמור אל הכהנים בני אהרון ואמרת אליהם - להזהיר גדולים על הקטנים" ומכאן למדו שאין לגדול להאכיל את בנו הקטן דבר של איסור.

ונחלקו הראשונים האם דין זה נאמר רק בדבר שאסור באכילה מהתורה, או גם בדבר שאיסורו מדרבנן?

הרמב"ם (הל' מאכלות אסורות פי"ז הלכה כז) - כתב שאפילו דבר האסור מדברי סופרים, אסור להאכיל בידים את התינוקות. והרשב"א (ח"א, צב) סובר שאיסור דרבנן מותר להאכיל לתינוק.

השו"ע (או"ח סימן שמג) - פסק כדעת הרמב"ם לאסור, וכן פסק המשנה ברורה (שם ס"ק ג'). ולפי"ז נראה שאסור לגדול לתת לקטן קטניות בפסח.

אולם נראה לדחות ולחלק בין המקרים, שהרמב"ם מייירי בדבר מאכל שאסור מדרבנן ולכן הוא יחמיר, אבל בנדון דידן, בקטניות, דבר זה אינו אסור מעיקרא דדינא, אלא רק מכוח מנהג וסייג, ואולי בכה"ג יודה הרמב"ם שמותר.

מצאתי לרמ"א (או"ח סימן תסז ס"ה) - שכתב שהמנהג שלא לאכול פירות יבשים בפסח, משום חשש שמא נתנו אותם לייבשם בתנור שאפו בו חמץ. וכתב על זה בשו"ת שם אריה (אבה"ע סימן צה) דמ"מ לכל הדעות ראויים הם לקטנים, כיון שמנהגם זה הוא רק חומרא בעלמא. ולפי"ז גם בקטניות יש להקל להאכילם לקטנים.

עוד ראייה לכך מצאתי בשו"ת אגודת אזוב (סימן יב) שכתב דגם לרמב"ם שאסור להאכיל לתינוק דבר האסור מדברי סופרים, מודה שבאיסור שאין לו עיקר מן התורה כגון בישול גויים מותר להאכילו בידים. וכן הובא בשדי חמד (אסיפת דינים, מערכת בישולי גויים אות טו).

והדבר ברור שאיסור קטניות אינו יותר חמור מבישולי גויים, ואם בבישולי גויים מותר להאכיל קטן, ודאי שגם קטניות שאינם אלא מכח מנהג וסייג, מותר להאכיל לקטנים מעיקר הדין.

הערה לקורא:

אין להסיק מסקנות הלכתיות הלכה למעשה ממאמר זה. בנוגע למעשה כל אחד ישאל את רבותיו וכפי שאמרו במשנה "עשה לך רב".